

Orígens, evolució i expansió del contracte de rabassa morta a la Catalunya central (segles xvii-xix)

Origins, evolution, and expansion of rabassa morta contracts in central Catalonia (17th-19th centuries)

Jaume Plans i Maestra¹

Resum

El contracte de rabassa morta va esdevenir un mecanisme per desbloquejar el mercat de la terra i una eina clau per ampliar la superfície vitícola. Alhora permetia a una gran quantitat de pagesos accedir a la propietat de la terra.

Per estudiar les vicissituds d'aquest contracte agrari —l'origen, l'evolució i l'expansió— s'ha realitzat un buidatge sistemàtic dels protocols notariais de l'Arxiu Comarcal de Manresa, fons on consten contractes de rabassa morta de la majoria de pobles ubicats a la comarca del Bages.

Aquest contracte agrari adquireix a Catalunya una rellevància especial a partir del segle XVIII, sobretot a la segona meitat del XIX. S'analitzen alguns paràmetres clau, com ara: la seva cronologia i geografia; la intensitat de plantació i els diferents ritmes d'expansió; el seu antecedent: la complantació; l'enduriment o la flexibilitat de les clàusules, per exemple en la durada del contracte, les parts de fruits i el tipus d'entrada.

Paraules clau: rabassa morta, emfiteusi, complantació, vinya, història agrària, Catalunya central.

Abstract

The *rabassa morta* contract became a mechanism for unlocking the land market and a key tool to the expansion of vineyards. At the same time, it gave a large number of farmers access to land ownership. To study the vicissitudes of this type of agrarian contract — its origins, evolution, and expansion — the notarial records held in the Manresa municipal archives have been fully examined, as they contain rabassa contracts from most villages located in

1. ORCID: 0000-0002-0773-9217. Historiador. Universitat Oberta de Catalunya i Centre d'Estudis del Bages. Adreça electrònica: jaumeplans32@gmail.com.

Rebut: 20-XII-2019. Avaluat: 17-I-2010. Versió definitiva: 4-III-2020.

the Bages region. In Catalonia these contracts became very important from the 18th century onwards, especially in the second half of the 19th century. Some key parameters are analyzed: their chronology and geography; the intensity of planting and the different rates of expansion; the kinds of contract, and the tightening or flexibility of different clauses, such as the duration of the contract, the proportions of fruits, and the types of entry.

Keywords: rabassa morta, emphyteusis, kinds of contract, vineyard, agricultural history, central Catalonia.

La comarca del Bages va conèixer des de la segona meitat del segle XVII fins a mitjan XIX una forta expansió del conreu de la vinya, fins al punt que, en molts llocs, aquest arbust típicament mediterrani es va convertir en el conreu més important. Llorenç Ferrer (1998) esmenta que aquesta revolució vitícola era una realitat al segle XVII i es va generar a partir de la fragmentació de les parcelles dels masos. Com es va fer l'especialització vitícola passa per una qüestió de naturalesa jurídica, per mitjà d'una modalitat contractual. En els inicis se cedien terres a *complantació* i, més endavant, a *rabassa morta*.

L'objectiu d'aquest article és confirmar, d'una banda, la rellevància de la *rabassa morta* en els segles XVIII i XIX al Bages i, de l'altra, establir-ne la cronologia i la geografia, així com calcular-ne la intensitat de plantació i els diferents ritmes d'expansió. Per respondre a la pregunta de quan es va fer la plantació de les vinyes i cartografiar l'abast d'aquest contracte agrari, s'han buidat sèries completes de manuals notarials de l'Arxiu Comarcal del Bages (AHPM) des del darrer terç del segle XVII fins a finals del XIX. Aquesta font ja ha estat utilitzada per altres investigadors en l'estudi de la rabassa morta a Catalunya.²

Els protocols notarials són molt rics pel detall de la informació que aporten, però tenen un handicap: no recullen la totalitat dels contractes *reals* de rabassa morta que es van realitzar. Inicialment perquè molts es feien de paraula, acord verbal que tenia tanta validesa com l'escriptura notarial. Al costat dels «contractes aparaulats», també hi ha un nombre indeterminat d'establiments que realitzaven «contractes privats», al marge dels públics —i que caldria considerar—. També hi ha contractes notarials de reestabliments: renovació d'antics contractes signats de nou als descendents del rabassaire o signatura d'un contracte nou amb aquests.

Un altre element que cal tenir en compte és el fet que tampoc no coincideix el còmput total dels contractes d'establiments que s'escriuren davant de notari de l'AHPM amb el total de terres establertes que apareixen en els amillaments de mitjan segle XIX. A més de l'ocultació, a l'AHPM no es conserva tota la documentació pública dels pobles del Ba-

2. Hi ha una gran quantitat de treballs que han abordat la rabassa aprofitant una metodologia similar i els estudis a partir de les fonts notarials: Parés (1944), Giral (1950, 1990), Balcells (1968), Torras Ribé (1976), Badosa (1985), Vilar (1987), Ferrer Alòs (1985, 1987, 2014, 2018), Valls-Junyent (1996, 1997, 2015), Colomé (1990, 1997, 2013, 2015), Colomé *et al.* (2018), Moreno (1995, 1997, 2019), Querol (2001), Garrido (2017), Domènech i Herreros (2018), Carmona i Simpson (1999), Congost i Saguier (2015).

ges, ja sigui perquè disposaven de notaries locals (Santpedor, Cardona...), ja sigui perquè anaven a altres notaries. Per exemple, els de Castellfollit del Boix tenien més a prop la notaria d'Igualada i els d'Aguilar de Segarra anaven a Calaf. Una ullada als llibres del Registre d'Hipoteques de l'Arxiu Comarcal del Bages confirma aquesta dispersió perquè permet localitzar parcel·les de rabassa morta del Bages escripturades fora de la demarcació.

Malgrat que no disposem de tots els contractes d'establiments que es van realitzar al Bages, l'important volum de documentació localitzada —més de 6.700 establiments— ha de donar uns indicadors, que són: l'abast cronològic de la *rabassa morta*, la seva evolució i expansió; l'enduriment o la flexibilitat de les clàusules, per exemple en la durada del contracte; les parts de fruits i l'entrada de l'establiment. El mostratge ha de permetre veure com evoluciona la rabassa morta a la Catalunya central i el paper que tenen els masos, els propietaris i els rabassaires dins del context català.

De concessions per plantar a mitges i d'establiments en el contracte genuí de rabassa morta

L'accés a la terra es pot regular mitjançant la fórmula jurídica dels contractes agraris, entre els quals destaquen l'*emfiteusi* i la *complantació*, que apareixen a l'edat mitjana. Llorenç Ferrer (1998) és el primer a plantejar que al Bages el contracte de *rabassa morta*, que tant es va expandir al segle XVIII, fou una evolució del contracte de *complantació* recuperat al segle XVII.

La *complantació* era un acte de transacció que tenia la finalitat de traspassar el dret del domini. Aquest acte era beneficiós per a ambdues parts perquè el propietari aconseguia treure rendiment d'una parcel·la improductiva. Ell es quedava la meitat de la vinya i l'adquirent, mitjançant el seu treball, obtenia l'altra meitat. Gràcies a això, la *complantació* esdevé una de les principals eines d'extensió de la viticultura a Catalunya.

Ara bé, al Bages, els contractes de plantació de vinyes per mitjà de la *complantació* que s'havien fet entre els segles IX i XI, contractes que donaven drets de propietat als viticultors, desapareixen a partir del segle XII. El model de partició de la vinya és substituït gradualment per simples establiments de terres ermes per plantar vinya a canvi de censos forts sense cap cessió de drets de la propietat. La desaparició de la *complantació* en algunes zones de Catalunya també es constata en el buidatge dels pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona (Arnall i Baiges, 2010: 77). Per tant, la causa del *buit temporal* de la *complantació* medieval té a veure amb la generalització del contracte d'establiment. Durant els segles XIV i XV, al Bages, el contracte agrari més utilitzat és l'*establiment* a perpetuïtat: en els protocols se'n comptabilitzen prop d'un miler. Per aquest darrer motiu, l'agricultor tenia la seguretat de la seva permanència en el domini de manera indefinida. Rebia el domini útil i l'aprofitament immediat de la terra, mentre que l'establiment conservava el domini directe.

Com eren aquests establiments de parcel·les de terra medievals? En un establiment del 1383 es recull que en «una donació en emfiteusi o establiment d'una sort de terra a Man-

resa, l'adquirent haurà de tenir-la plantada de vinya en 5 anys. Pagarà un cens anual de 8 sous i una entrada monetària de 2 florins».³

A mesura que avança el segle XIV, en molts establiments, que no diuen si són per plantar vinya, s'especifica la condició «a perpetuïtat». Sembla que, al Bages, la durada dels establiments medievals no estava limitada a la vida de la planta. Durant els segles XV i XVI hi ha una clara preferència pel contracte agrari de l'establiment, al costat d'arrendaments, concessions a parts de fruits i vendes a carta de gràcia de parcelles de vinya.

Quan apareix el contracte d'establiment a rabassa morta? A Catalunya les referències medievals a rabasses són escasses. Joaquim Botet dona a conèixer el que suposadament és el primer contracte de rabassa morta del segle XIII: el d'un camp situat al comtat de Girona, a Viladesens, per plantar-hi vinya (Botet 1907: 14-15). L'any 1247 se cedeix a rabassa morta una feixa que pertany al castell de Bell-lloc, a la Roca del Vallès.⁴ Coral Cuadrada localitza un document aïllat de sotsestabliment a primeres rabasses a Tiana, del 1346 (Ferrer 2013: 49). Enric Subiñà (2015) en la seva tesi doctoral recull força contractes baixmedievals (1371-1470) d'establiments i vendes de rabassa morta de la zona del Maresme. Montserrat Richou (2012) també localitza rabasses al Baix Maresme (1348-1486). Així, afirma que en els establiments i els sotsestabliments del segle XIV ja s'observen una sèrie d'elements que més endavant caracteritzaran la modalitat emfitèutica de la rabassa morta. Per acabar, a la Biblioteca de Catalunya es conserven alguns pergamins d'establiments a rabassa morta de Santa Maria de Pineda, Arenys de Mar i Santa Susanna datats entre el 1505 i el 1623, cosa que demostra una continuïtat en el temps.

Aquestes referències anteriors refermen la localització de la rabassa morta a la zona costanera i les poblacions properes, idea que ja manifestava Tos a finals del segle XVIII en parlar dels orígens de la rabassa morta:

[...] muchas diligencias he practicado para averiguar el origen, y reglas particulares de este contrato; solo he podido adquirir de algunos labradores viejos, que por tradicion de sus pasados sabian, que empezó a practicarse en los parages maritimos; por lo que no puede ser muy antiguo, particularmente atendido que en ninguno de los A.A. Patrios se halla tratado (Tos 1784: 100).

Abans de Tos, també havien descrit la rabassa morta diferents tractadistes.

El notari Geroni Galí detalla diferents models d'escriptura: «Instrumentum stabilimentum unius petia terra, ad primas vites tantum», «Stabilimentum ad primas vites, fit perpetuum». També descriu models de venda, d'absolució i de cens per recuperar la vinya establerta a primeres rabasses. Ens dona a conèixer exemples de l'establiment que en diuen «revessejat», segurament després de llegir Solsona (Galí 1682: 640-647).

El notari vigatà Comes descriu en el seu *Viridarium artis notariatus* (1704) la figura de l'establiment «a primeres rabasses». D'aquest contracte, en destaca el caràcter emfitèutic: es fa sobre terres incultes i paga un cens, entre la sisena i la vuitena part de la verema i els altres fruits.

3. Notari anònim, Arxiu Històric de Protocols Manresa (AHPM), m-38, 17 de febrer de 1383.

4. Donació. Biblioteca de Catalunya, perg. 439, reg. 11411, 29 d'abril de 1247.

És interessant la teoria que planteja Cardellach quan situa els canvis que es produeixen entre els segles *xvi* i *xvii* perquè es tornen a realitzar contractes de «plantació a mitges». Afirma que a finals del segle *xvii* les complantacions són substituïdes per establiments a primeres rabasses (Cardellach 1862: 349). De fet, aquest sistema és el que s'acabarà implantant al Bages.

Al Bages, al segle *xvii*, la *complantació* es coneix amb el nom de «concessió plantar a mitges», segons la documentació notarial. Algun cop els notaris recullen l'acte de «partició o divisió de la concessió», és a dir, un cop plantada la vinya —la plantada durava entre quatre i dotze anys—, es partia entre el propietari i la persona que havia fet tots els treballs.

Quina és la cronologia d'aquest contracte en les escriptures de l'època moderna? El primer el trobem el 1607 a Manresa. Se'n troben un total de quaranta-cinc, deu dels quals són de partició de la vinya. En la taula 1 es pot veure la freqüència de complantacions: nou a Manresa, set a Artés, cinc a Sant Fruitós de Bages, cinc a Calders, cinc a Sallent, dos a Santpedor, dos a Sant Salvador de Guardiola..., i el darrer és de l'any 1706. Més endavant desapareixen del tot.

Taula 1
Contractes de complantació al Bages segons els protocols notarians (1607-1706)

Municipi/parròquia	Cronologia	Parcel·les	Complantació / durada
Manresa	1607-1691	9	rabassa morta
Artés	1666-1681	7	planta perduda
Sant Fruitós de Bages	1626-1677	5	planta perduda
Calders	1670-1677	5	
Sallent	1635-1690	5	soca morta
Santpedor	1676	2	vinya perduda
Sant Salvador de Guardiola	1668	2	
Salelles	1674-1677	2	mort vinya
Gaià	1634	1	
Sant Iscle de Bages	1613	1	
Balsareny	1676	1	vinya perduda
Avinyó	1668	1	planta perduda
Sant Jaume d'Olzinelles	1679	1	rabassa morta
Santpedor	1681	1	
Mura	1698	1	
Castellgalí	1706	1	
Total		45	

Font Arxiu Protocols Notarians Manresa (AHPM)

Llorenç Ferrer (2013) localitza indirectament concessions per plantar vinya en una se-gona font: els capbreus del segle XVII, realitzats per comunitats eclesiàstiques. En aquests registres, Ferrer localitza a Sallent (1693) cent seixanta-tres parcel·les de vinya, onze de les quals són complantacions. A Artés (1691), dotze de cent trenta-dues; a la Vall dels Horts (1635), cinc de vint-i-sis, i el 1689, catorze de quaranta-nou; a Sant Fruitós de Bages (1683), dotze de noranta; a Navarces (1635), sis de trenta, i el 1689, deu de setanta-quatre són plantades a mitges. Els contractes de complantació documentats són el 10-15 % del total. En la majoria dels capbreus de parcel·les no s'especifica com s'ha plantat la vinya —es podia pagar directament el cost de la plantació, l'establiment, la venda, la concessió temporal, l'arrendament o la masoveria.

En els protocols, el darrer contracte de «partició» d'una vinya és del 1706, a Castellgalí,⁵ encara que la plantació s'havia fet uns anys abans. Per tant, de la taula 1 es pot deduir que al Bages la complantació finalitza definitivament a finals del segle XVII. Del total de «conces-sions per plantar vinya», vint-i-quatre són de «soca» o «rabassa morta» o «planta perduda». La meitat de la propietat no es perdia del tot, sinó que es retornava quan finia la vida dels ceps. Hi ha complantacions en què el notari no descriu aquesta clàusula. Per què en uns contractes sí que es detalla i en d'altres, no? Segurament això es deu a una manca d'espe-cificitat de l'escriptura, potser a la pràctica no era així. De totes maneres, s'està marcant el camí que acabarà prenent l'establiment emfitèutic. Com a l'edat mitjana, torna a substi-tuir-se gradualment la complantació pel contracte d'establiment a *rabassa morta*. El 1581 Pere Riera, pagès, i el seu fill, del mas Riera, de Rocafort, estableixen una peça de terra erma de 2,5 quarteres en la partida de les solanes. En els pactes es fa constar que l'adquirent hau-rà de plantar vinya i pagar sis sous de cens anual, i la durada serà mentre «visquin i fructifi-quin les primeres rabasses».⁶ És la primera vegada que apareix documentat un establiment al Bages amb la fórmula «primeres rabasses» i, per tant, es limita el contracte a la durada de la vida dels ceps.

Aquest contracte anterior d'establiment és un cas aïllat al Bages? El 1592 una filla del mas Vives de Sant Vicenç de Castellet torna a vendre a l'hereu del mateix mas una vinya que té cedida per cartes dotals. Hi ha la condició que no la torni «fins fos morta o les pri-meres rabases». Així que «perduda dita vinya per les primeres rebases [,] la pessa de terra tornas».⁷ L'hereu recupera la vinya pagant cinquanta lliures a la seva germana.

El 1633 Joan Vidal, hereu del mas Vidal, de Santa Maria de Sallent, estableix perpètua-ment a Montserrat Oliveras i Francesc Oliveras, pare i fill, pagesos del mas Oliveras, de Sant Pere de Viladecavalls, a «primas rabatias sive a rabasa morta», una peça de terra que per-tany al mas Alou, del terme de Talamanca. La peça és un alou del rector i en els pactes hau-rà de pagar una entrada d'un parell de pollastres i un cens anual de quatre sous per Na-dal.⁸ A partir d'aquí s'inicia un degoteig de contractes d'establiments, compartits sobretot

5. Notari Isidre Vendranes, *Manual 1706*, AHPM m-1304, 7 de maig de 1706.

6. Notari Francesc Pujol, *Llibre comú 1581*, AHPM-4273, 17 de febrer de 1581.

7. Notari Maurici Pons, *Borradors 1592*, AHPM m-545, 7 de setembre de 1592.

8. Notari Alexandre Cardona, *Manual 1633*, AHPM, 2 de febrer de 1633.

amb els de plantar a mitges. De fet, l'establiment s'acabarà imposant al contracte de complantació.

Eva Serra, en la seva tesi sobre Sentmenat, no troba complantacions, però sí l'ús del contracte d'establiment a rabassa morta a partir de la segona meitat del segle XVI, el 26,1 % del total d'establiments; entre el 1601 i el 1650, el 34,8 %; en el període entre el 1651 i el 1699, el 58,3 %, i durant el primer terç del segle XVIII (1700-1729), el 74,7 % (Serra 1988: 356).

En la taula 2 es pot apreciar l'increment dels establiments a rabassa morta a partir del darrer terç del segle XVII. El buidatge de protocols és incomplet, però ja indica un increment gradual d'aquest contracte. D'altra banda, les complantacions o «particions de vinya» dels manuals van minvant fins a desaparèixer, perquè en el segle XVIII ja no s'esmenten. Cal considerar que les complantacions dels capbreus no són nova contractació, sinó que poden estar fetes anys enrere, cinc, deu o vint anys enrere, si no més.

Taula 2
Establiments a rabassa i complantacions al Bages (segles XVI-XVII)

	1581-1639	1640-1679	1680-1699
Establiments a rabassa	2	8	104
Complantacions protocols	8	30	7
Complantacions capbreus	11		59

L'expansió del contracte d'establiment a rabassa morta

Quina és la causa de l'expansió de la plantació de vinya al Bages? Per què els masos van optar pel conreu indirecte i no pel directe de la vinya mitjançant la rabassa morta?

Aquest contracte es presenta com una solució a les mancances dels masos de mà d'obra pròpia per cultivar grans extensions de terra erma i com a recurs econòmic per augmentar les rendes. Cardellach determina perquè els masos van adoptar el contracte de rabassa morta:

[...] como Cataluña se compone de suertes pobladas que llaman masos, mas o masia y por otra parte su terreno es montuoso y en pocas partes fértil, a no compensar la aridez con el abono y el trabajo, era aun en el siglo pasado cubierto de inmensos bosques, porque la mano del dueño no podia cultivar sino un poco parte, y no queriendo enagenar, siguiendo las tradiciones del pais, ni siendo posible arrendar, porque nadie cultiva en arriendo terrenos de roturación difícil, se introdujo este contrato enfitéutico, cuyos progresos han sido asombrosos, contribuyendo al aumento rápido de la población y de la riqueza (Cardellach 1862: 348-349).

Una de les raons per les quals els propietaris de les àrees vitícoles de Catalunya —dins un context d'enfonsament de l'Antic Règim i emergència del nou, a finals del segle XVIII i la primera meitat del XIX— recorrien a la rabassa morta era la voluntat dels propietaris de traspassar els riscos inherents a la producció agrícola als pagesos a qui cedien la terra. Sobre-

tot quan es tractava d'afrontar una gran inversió en jornals per rompre una terra erma i boscosa per plantar-hi vinya. D'aquesta manera, els propietaris evitaven l'elevat cost monetari de pagar jornals per posar en conreu terres marginals. No només el factor econòmic anava lligat a la consecució d'una major rendibilitat: també l'actitud rendista de la classe propietària va regir aquest comportament econòmic i social (Valls 1997: 105-106).

D'entrada, la vinya gaudia d'una sèrie de virtuts: era un conreu que permetia obtenir una collita cada any i evitava el guaret bianual a què se sotmetien les terres sembrades, era menys exigent pel que fa als adobs i, a més, els sarments obtinguts de la poda es podien fer servir com a matèria orgànica per fertilitzar les vinyes. La vinya va fer possible sostenir unes densitats de població molt superiors a les del sistema agrari tradicional, centrat en la producció de cereals. Aquests avantatges només es podien aprofitar si el vi tenia una sortida comercial remuneradora (Colomé, Cucurella i Valls 2010: 139-140).

L'anàlisi detallada dels contractes de rabassa morta dels manuals notariais permet consolidar les afirmacions anteriors, però també fer sortir a la llum altres indicadors pels quals els masos bagencs preferien el contracte d'establiment en emfiteusi. A grans trets, els motius principals que descriuen els contractes es poden resumir d'aquesta manera:

- «Terres del mas són ermes i infructíferes i trobar-se impossibilitat de poder-les plantar». Els propietaris utilitzaven aquesta fórmula contractual perquè no disposaven de mitjans tècnics i humans suficients per plantar vinya a les terres que restaven ermes. Per exemple: Jaume Arola (1694), pagès i propietari del mas Arola, de Calders, estableix algunes peces de terra per plantar-hi vinya perquè «part de las terras de dit mas se troban hermas y infructíferas sens trobasse impossibilitat de poderlas plantar de vinya y conseguir los deguts fruits de aquellas com havent trobat millor modo».⁹
- «Impossibilitat de treballar la terra per mitjans propis per part del propietari». És el cas de Josep Casassaies, del mas Casassaies, de Rocafort (1774), que per motiu de la seva «edat avançada i la seva major utilitat» estableix una peça de terra a rabassa.¹⁰
- «Expedició de negocis i afrontar despeses econòmiques». S'havien de pagar lligítimes i els capítols matrimonials, així com afrontar deutes, lluir i descarregar-se de censals. En aquests casos, és el parcer qui assumeix el deute i l'amortitza de les parts de fruits fins a pagar-lo del tot.

Així, un dels factors de l'expansió de la vinya és la terra cedida a rabassa morta a parents com a bescanvi. Això es detecta perquè en alguns establiments l'import de l'entrada s'utilitza com a moneda de canvi per pagar la llegítima o el dot a familiars directes: fills, germans, nebots... En un total de setanta-vuit establiments (4 %) no es paga entrada perquè hi ha una relació de parentiu amb el propietari que es compensa amb la llegítima. També la coincidència del cognom del propietari amb el del rabassaire podria ser motiu de relació de parentiu, però això és més difícil de verificar.

9. Notari Rafael Conangla, Manual 1694, AHPM m-1663, 29 de gener de 1694.

10. Notari Josep Masramon, Manual 1774, AHPM-5271, 26 de desembre de 1774.

En un estudi sobre el poblament d'alguns municipis de l'Alt Penedès, el Baix Llobregat i l'Anoia, s'agrupen els diferents orígens dels rabassaires en fadristerns, cabalers, mossos i altres treballadors subalterns de les masies (Colomé, Cucurella i Valls 2010: 140-141). La fórmula de la rabassa morta ajudarà puntualment els hereus a pagar la llegítima i altres obligacions hereditàries.

Hi ha una altra tipologia d'establiments o, més ben dit, de renovació d'antics establiments. La renovació del nou contracte s'acostuma a fer als descendents del parcer, sempre que el propietari hi estigui d'acord, i es pot allargar a dues i tres generacions de rabassaires. En els casos en què es vol canviar de rabassaire, el propietari torna a establir la terra a un tercer individu que no té res a veure amb l'anterior que l'havia conreada.

De contractes de reestabliments, se n'han localitzat més de tres-cents i en la taula 3 es pot veure la seva evolució i la vida d'una vinya. Els anys que han transcorregut des del primer establiment a rabassa morta poden oscil·lar entre vuit i cent noranta-vuit anys, surt una mitjana de vuitanta-set anys i una mediana de vuitanta-tres. És per això que es pot afirmar que els contractes eren de llarga durada i es podien allargar diverses generacions. La renovació o actualització d'un contracte de rabassa es deu a diferents causes, la principal de les quals és l'extinció de la rabassa morta. Entre altres aspectes, també pot haver-hi la renúncia del parcer anterior, el no compliment d'algun dels pactes fixats —com ara no pagar l'entrada, no plantar-la en el termini establert o deixar de conrear la terra— i la mort del rabassaire.

En la mateixa taula 3 hi ha inclosos els establiments de «vinya vella», tant de manera exclusiva com compartida amb terra campa, erma, bosc... S'esmenten un total de 379 vegades, al marge dels 300 reestabliments. El que està clar és que es torna a plantar vinya en una terra exhaurida pel mateix tipus conreu. Es tracta d'antics establiments de rabassa morta? Els protocols no són tan precisos, però podria tractar-se de reestabliments.

Taula 3
Contractes de renovacions d'establiments al Bages (1670-1900)

	1670-1699	1701-1750	1751-1800	1801-1850	1851-1900
Reestabliments	6	11	95	131	58
Establiments vinya vella		62	154	77	86

Font Arxiu Protocols Notarials Manresa (AHPM).

Quan es va expandir de manera notable la vinya a la comarca del Bages mitjançant la rabassa morta? La taula 4 s'ha confeccionat a partir del buidatge de protocols notarials. S'hi observa la cronologia i com agafa embranzida el nombre de contractacions a partir del darrer terç del segle XVII. Aquesta taula presenta alguns problemes interpretatius perquè no hi ha reflectida la totalitat d'establiments que es devien realitzar, i això passa per diferents causes: oralitat d'alguns contractes, contractes privats, dispersió de les notaries i presència de reestabliments. Del Bages hi ha un total de 6.748 establiments, però en els protocols

Taula 4
Evolució del contracte d'establiment per plantar vinya
i la seva extensió al Bages (1672-1900)

Anys	Contractes	%	Hectàrees	%	Mitjana contracte/Ha
1672-1674	2	0,03 %	1,4	0,02 %	0,74
1675-1680	19	0,28 %	19,8	0,25 %	1,047
1681-1690	26	0,39 %	40,1	0,51 %	1,543
1691-1700	82	1,22 %	83,2	1,06 %	1,016
1701-1710	44	0,65 %	47,3	0,60 %	1,076
1711-1720	237	3,51 %	175,3	2,23 %	0,74
1721-1730	476	7,05 %	369,6	4,70 %	0,776
1731-1740	299	4,43 %	219,9	2,80 %	0,736
1741-1750	517	7,66 %	385,2	4,90 %	0,745
1751-1760	442	6,55 %	390,1	4,96 %	0,883
1761-1770	284	4,21 %	274,5	3,49 %	0,967
1771-1780	506	7,50 %	504,7	6,42 %	0,998
1781-1790	210	3,11 %	263,3	3,35 %	1,254
1791-1800	454	6,73 %	481,8	6,12 %	1,061
1801-1810	347	5,14 %	347,1	4,41 %	1,001
1811-1820	571	8,46 %	567,9	7,22 %	0,995
1821-1830	408	6,05 %	448	5,69 %	1,098
1831-1840	213	3,16 %	230,8	2,93 %	1,084
1841-1850	471	6,98 %	685	8,71 %	1,454
1851-1860	533	7,90 %	959,2	12,19 %	1,8
1861-1870	314	4,65 %	794,9	10,10 %	2,532
1871-1880	230	3,41 %	410,1	5,21 %	1,783
1881-1890	50	0,74 %	112,4	1,43 %	2,249
1891-1900	13	0,19 %	55,1	0,70 %	4,24
Total	6748		7867,9		

Font: elaborat a partir del buidatge de protocols notarials de l'Arxiu Comarcal del Bages (AHPM).

n'hi ha uns 400 més de poblacions dels voltants que no s'han comptabilitzat en la taula.¹¹ Per una qüestió d'unificació de dades, la mesura de les parcel·les de la taula 4 està conver-

11. La dispersió de les escriptures és un fet constatable quan en els protocols notarials de Manresa també apareixen contractes de rabasses d'altres poblacions dels voltants. Així, del Vallès Occidental n'apareixen 202; del Lluçanès, 11; del Moianès, 145; de l'Anoia, 37; del Baix Llobregat, 5, i del Berguedà, 24.

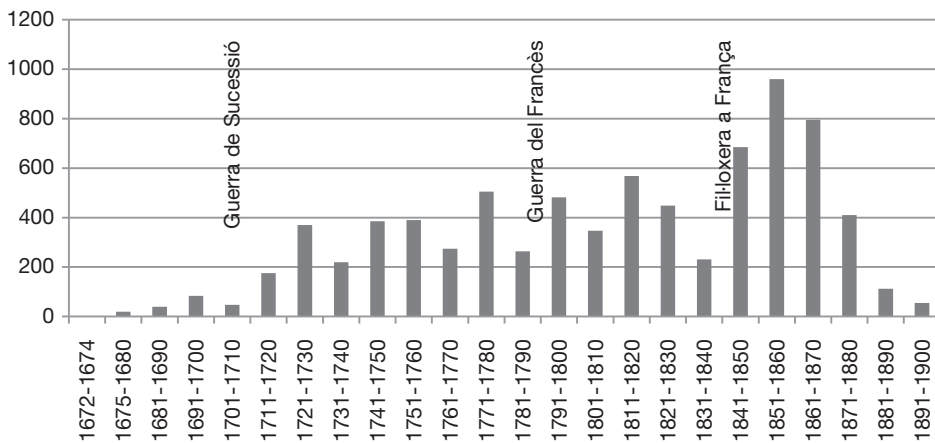
tida en hectàrees. Ara bé, les mesures agràries més utilitzades al Bages en el període tractat eren el jornal i la quartera.¹²

La superfície mitjana total de les més de sis mil parcel·les establertes és d'1,32 hectàrees. En algunes d'aquestes parcel·les el rabassaire podrà construir una casa. En el segle XVIII es dona permís per a construir fins a cent dotze cases. El segle següent, coincidint en què les parcel·les establertes són més grans, fins a un total de cent setanta-vuit. El mas cedeix una parcel·la de terra en emfiteusi per plantar-hi vinya i l'emfiteuta té la facultat d'edificar-hi. Es tracta d'un *poblament dispers* de cases aïllades enmig de la vinya situat a les zones de l'alt Bages: Fonollosa (50), Castellfollit del Boix (51), Aguilar de Segarra (33), Sant Mateu de Bages (27). De fet, no hi ha població on no consti alguna casa edificada aprofitant el contracte de rabassa morta; per exemple, a Manresa n'hi ha un total de cinc. Si s'extingia la vinya, el rabassaire es podia quedar la casa o el propietari abonava la feina realitzada.

De totes maneres, amb aquesta extensió de terra era impossible viure i calia recórrer o bé a altres establiments o bé a anar a jornal (Ferrer 1985: 17)

El ritme de plantació en hectàrees de vinya al Bages a partir dels establiments (figura 1) permet copsar el seu creixement durant els temps no convulsos, tret dels períodes entre guerres. Els canvis socials i econòmics enduriren la contractació en el segle XIX. L'arribada de plagues americanes —l'oidium, el míldiu i la filloxera— també va influir en el deteriorament de la vinya.

Figura 1
Evolució dels contractes de rabassa morta al Bages per quinquennis (1672-1900)

12. Pel que fa al jornal, al Bages es diferencia entre: *jornal de cavadura*, *de cavadura de bous* o *de cavadura d'home*, i *jornal de llauradura de blat*, *de bous* o *de mules*. Malgrat que no era el mateix un *jornal de cavadura d'home* que un *de llauradura amb animals de tir*, s'han unificat les equivalències següents: 1 jornal = 1,56 quarteres = 0,4896 hec-

El gràfic no recull la totalitat d'establiments de vinya, però sí l'avenç i la tendència general del contracte d'establiment. Llorenç Ferrer demostra aquest fet en el buidatge d'amillaraments del Bages (1851-1884). Ferrer localitza fins a un total de 9.378 rabasses (Ferrer 2018: 233), xifra bastant superior a la dels establiments notariais (6.748). Els amillaraments permeten veure el punt d'arribada de la rabassa morta; en canvi, els establiments fixen el punt de partida, el seu naixement i la seva evolució al llarg dels anys.

L'evolució dels establiments a rabassa morta va ser igual a tota la comarca del Bages? Sant Fruitós de Bages, Sallent i Manresa escripturen més de 600 establiments cadascun i tenen un comportament de creixement semblant. A Manresa, entre el 1710 i el 1730, es fan 168 establiments de cop, 5,6 l'any. Després la mitjana baixa fins a 1,7 establiments l'any. Entre el 1840 i el 1850 puja fins a més de 13 l'any. A Sallent, entre el 1720 i el 1750, s'escripuren 190 establiments, 6,3 l'any; entre el 1810 i el 1830, un total de 139, 4,6 l'any. A Sant Fruitós de Bages, entre el 1710 i el 1750, un total de 182, 4,5 l'any. Entre el 1770 i el 1780 la mitjana puja a 6,6 l'any, els anys següents el ritme baixa a 2,8 l'any i, entre el 1840 i el 1860, la mitjana és de 6,7 l'any.

D'altra banda, hi ha pobles les dades dels quals són molt poc significatives. Per exemple: a Castellfollit del Boix i a Aguilar de Segarra hi ha 90 establiments; a Oló, 50; a Gaià, 61; a Navàs, 55; a Puig-reig, 4; a Monistrol de Montserrat, 37; a Cardona, 2. Al Berguedà apareixen 24 contractes d'establiments, però tots són a partir del 1830. Una de les causes d'aquests resultats minsos és que els veïns feien les escriptures en altres llocs. Per exemple, a Súria l'amillament del 1859 comptabilitza dos-cents quaranta establiments a rabassa morta, mentre que en els protocols notariais només se n'han localitzat trenta-sis.

En aquests pobles més allunyats de Manresa, no es va desenvolupar tant la vinya? Factors com les comunicacions, la situació geogràfica, el terreny i el clima van fer que el desenvolupament de la vinya fos menor o més tardà. També hi ha el problema de comptabilitzar tot el que realment estava establert, però no és possible fer-ho per causa de la dispersió de la documentació i la possible ocultació.

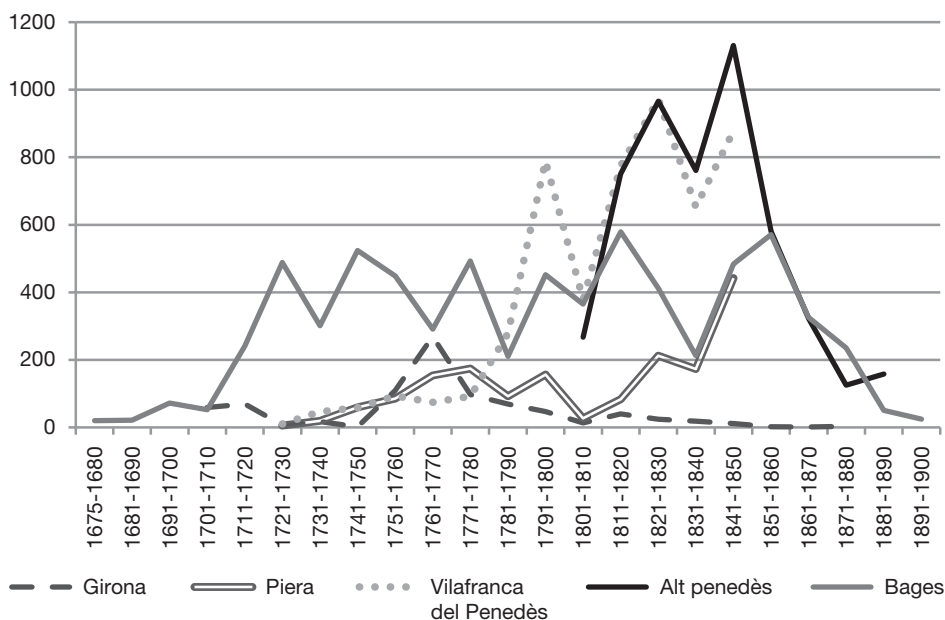
L'evolució de la rabassa morta en diferents indrets de Catalunya es pot veure en la figura 2, on s'ha anotat el nombre de contractes escripturats. La conclusió és que al Bages aquest tipus de contracte agrari es va desenvolupar abans i molt més ràpid que en altres indrets. Com en la resta de demarcacions properes, hi va haver un creixement important entre el 1811 i el 1820 i entre el 1851 i el 1860.

Ara bé, a l'hora d'analitzar l'expansió vitícola cal tenir en compte la conjunció de diversos factors: la renovació de contractes establerts al segle XVIII, la crisi rural de principis del segle XIX, les males collites i la fam, i la continuïtat de l'explotació de vins i aiguardents (Colomé 1990: 126-127).

---

tàrees. La quartera de sembradura de blat = 12 quartans = 48 picotins = 0,296 hectàrees. Al Bages els documents també esmenten altres mesures: *almud*, *avo*, *cana*, *cortà*, *cuarta*, *octau*, *picotí*, *terci*, *mujada*, *modiana*, *mundina*, *vesana*. Algunes vegades l'extensió s'expressa en nombre de ceps: així, 10.000 ceps equivalen a 1,7 quarteres, i entre 11.000 i 12.000 ceps, a unes 2 quarteres.

Figura 2
Evolució de la contractació a rabassa morta a Catalunya (1675-1900)

A l'Alt Penedès s'assoleix el màxim de contractes entre el 1840 i el 1850. En el districte de Vilafranca del Penedès es fan més contractes de rabasses entre el 1821 i el 1830 i aquest màxim es manté durant els anys següents. A Piera, el creixement es veurà entre els anys 1841 i 1850. A Girona l'explosió es produeix durant la primera meitat del segle XVIII. Després, el contracte de rabassa morta disminueix i és substituït, a partir de les primeres dècades del segle XIX, per sotsestabliments emfitèutics (Congost i Saguer 2015). Aquests períodes de creixement coincideixen amb uns canvis en la tipologia del contracte que afecten la seva durada.

Durada i extinció del contracte de rabassa morta al Bages

Les expressions utilitzades en els contractes per determinar l'extinció de la vinya són: «soca morta», «planta perduda», «rabassa morta», «primeres i segones rabasses», «extinció dels sarments», «mentre viuran i fructificaran», «en arribar» o «ser infructífers els ceps». Què s'entén per la mort dels ceps? Normalment la rabassa morta persisteix fins que els ceps moren o dues tercers parts deixen de donar fruit.

Quants anys durava un establiment a rabassa morta al Bages? Les dades obtingudes d'una trentena de reestabliments —renovacions d'antics establiments— fixen la durada dels establiments entre vuit i cent noranta-vuit anys i una mitjana de vuitanta-set anys. Aquesta

longevitat de la vinya era habitual a Catalunya: «contratos a primeras cepas hay en Cataluña, que han transcurrido más de ciento y veinte años desde su otorgacion y respecto de algunos más de ciento cincuenta años». ¹³

A mesura que avança el segle XIX hi ha una tendència cada cop més evident a l'enduriment i la desnaturalització dels contractes de rabassa morta. Això s'observa des del moment en què es comença a limitar la seva durada entre cinquanta i cent anys. Es tracta d'establiments per plantar vinya, però perd pes l'exclusivitat de la rabassa morta. No només s'agreuja la contractació, sinó que s'incideix en la durada. De la mort de les dues terceres parts dels ceps que es fixava habitualment en el segle XVIII, es passa en el XIX a demanar-ne la meitat o una tercera part. El 1845, en una sèrie de dotze establiments de terres del mas Carrera, de la Vall dels Horts, es llegeix «a rabassa morta o quan la meitat dels ceps siguin infructífers», ¹⁴ i l'any 1848 en trenta establiments del mas Grau, de Santa Maria de Viladordis, s'estableix, per evitar controvèrsies, limitar la durada quan faltin una tercera part dels ceps de la terra bona i la meitat dels ceps de la terra dolenta. ¹⁵

Aquest aspecte serà tractat per diferents juristes, sobretot a partir del darrer terç del segle XVIII, quan s'inicien els primers plets amb rabassaires. Com esmenta Balcells (1980), en cas de manca d'acord el sistema tradicional obligava el propietari a recórrer als tribunals ordinaris de primera instància. Aquest era un sistema costós que limitava la seva utilització.

Malgrat tot, la desnaturalització del contracte pel que fa a la seva temporalitat a termini fix —abans era de durada indefinida i gairebé perpètua— va tardar molt a penetrar en la realitat agrària i consta de manera regular en els pactes de rabassa morta (Giralt 1965: 287).

En la Compilació del dret civil especial de Catalunya (1889) s'acaba redefinint el terme i es determina la seva extinció al cap de cinquanta anys —o bé amb la mort de les primeres rabasses o si queden infructíferes les dues terceres parts dels ceps—. El problema, però, venia de molt abans. Una sentència del 1778 de l'Audiència de Barcelona disposava per a un contracte una durada de cinquanta anys (Balcells 1980: 43).

Al Bages, però, no es detecten conflictes en el segle XVIII amb la rabassa morta. Llorenç Ferrer només en detecta un parell: un de l'any 1770, sobre el domini d'unes tines que l'amo ha cedit al rabassaire a canvi de la brisa, i un altre del 1774, sobre les queixes d'un rabassaire al qual li han envaït les terres que cultivava (Ferrer 1998: 163). Per tant, no es tracta de res que enfrontés les parts sobre la durada del contracte.

En un contracte bagenc de mitjan segle XIX s'ha pogut detectar una referència indirecta a una causa judicial: un establiment a rabassa morta d'una parcel·la del mas Casajoana, de Castellgalí, que arriba fins a l'extinció de la vida dels ceps (1847). El propietari acudeix al Jutjat de Manresa per prendre la vinya al rabassaire i la sentència li és favorable, però aquest últim apel·la davant l'audiència territorial. Finalment, el propietari, per evitar-se des-

13. Text adreçat pel governador civil de Barcelona a la reina d'Espanya davant la revisió del projecte del nou codi civil i publicat en la premsa de Madrid el 1858. Els rabassaires catalans es queixen que es vol limitar la durada de la rabassa morta a 60 anys i proposen que s'allargui a 100 anys.

14. Notari Francesc d'Assís Mas Mateu, Manual 1845, AHPM-5719, 20 de febrer de 1845.

15. Notari Anton Gili Boquer, Manual 1848, AHPM-5647, 1 de juny de 1848.

peses i molèsties i per poder restablir la vinya de nou a un tercer, els allarga el contracte, això sí, limitat a la vida del rabassaire i la seva muller.¹⁶

En el segle XVIII, al Bages, les relacions entre amo i rabassaire no semblen estar deteriorades, ans al contrari. Tan sols es comença a canviar la percepció de la durada de la rabassa morta, primer de manera lenta i, en el segle següent, més acusada. Així, el primer contracte en què es fixa la durada és del 1767, per un període de setanta-nou anys, però també l'acompanya la fórmula «a primeres rabasses». Més endavant, el 1790, hi ha un total de vuit contractes en què la durada és entre vuitanta-tres i vuitanta-nou anys i desapareix la paraula rabassa. A partir del segle XIX hi ha fins a cinc-cents establiments en què es fixa la durada en anys en l'escriptura —de vegades compartida amb la fórmula «a rabassa morta».

Encara que la reglamentació jurídica de finals del segle XVIII indiqui que la rabassa morta quedava finida al cap de cinquanta anys, alguns contractes n'allargaven la durada i en deixaven constància per escrit, com aquest de l'any 1793:

[...] si be es veritat que segons algunas opinions pasat 50 anys despres que es plantada una viña se dona ja esta per rebassa morta y planta perduda volan i declaran los contrahents mediant lo pnt que no obstant de que pasian 50 y mes anys despres que sera plantada dita terra ab tal que esta fructifiquia y se cultivia be no dega ni puga entenderse a planta perduda, ni rebassa morta.¹⁷

Hi ha altres exemples que fan cas omís de la jurisdicció: el d'un establiment de l'any 1816, d'una peça de terra del mas Casal, de Joncadella. S'explicita que el contracte finirà quan arribi a «planta perduda o rabassa morta no entenentse empero rebassa morta al cap de 50 anys com pretenen alguns».¹⁸ Passa el mateix en altres establiments dels masos Puig Presseguer i Matacans, units al mas Paloma, d'Artés (1851). La finalització de l'establiment no es produirà pel transcurs dels anys que hagi fixat l'Audiència (50 anys), sinó per l'extinció de la planta: «arribant dos terceres parts dels ceps a rabassa morta no entenentse pels anys que ha declarat la audiencia».¹⁹ Com es pot comprovar, el propietari i el rabassaire eren els qui realment decidien la durada, prescindint de la legislació. Si calia, es tornava a establir un nou contracte.

Naturalment, també hi ha contractes que s'adapten de ple al que marcava la llei. Per exemple, un establiment d'una peça de terra del mas Sucarrats, d'Artés, del 1851: «tornarà a l'establient quan excedeixen els anys declarats per la Real Audiència que deuran durar els establiments».²⁰

De totes formes, el que queda clar és que la conservació del domini útil és una prioritat del propietari de la terra. De cap manera no la podrà adquirir el rabassaire, fins al punt que es deixa constància d'aquest fet en la mateixa escriptura (1871): «el parcer no podra

16. Notari Francesc d'Assís Mas Mateu, Manuals 1847, AHPM-5721, 18 de novembre de 1847.

17. Notari Tomàs Coma, Manual 1793, AHPM-5440, 25 d'abril de 1793.

18. Notari Tomàs Rallat, Manual 1816-1817, AHPM-5410, 23 de maig de 1816.

19. Notari Josep Ribot (Moià), Manual 1851, Registre Hipoteques OCH-25, Arxiu Comarcal del Bages (ACBG), 31 d'octubre de 1851.

20. Notari Josep Ribot (Moià), Manual 1851, Registre Hipoteques OCH-25, ACBG, 11 de maig de 1851.

utilitzar llei alguna creada o que es crei per adquirir la plena propietat del dret emfiteútic de la terra».²¹ Fins i tot se l'obliga a renunciar-hi en l'escriptura mateixa (1879): «adquisidor renuncia por si y sus sucesores a los efectos de toda ley que le permitiese redimir el censo que se dirá teniendo por caducado y desierto el presente establecimiento des de el día antes que intentase la rendencion».²²

Arriba un moment, sobretot en el segle XIX, en què la durada dels establiments es limita a un nombre d'anys: trenta, quaranta, cinquanta... (vegeu la taula 5); altres vegades es continua dient «a primeres rabasses» o es combinen ambdues fórmules a la vegada: anys i rabasses. Això passa en un total de gairebé cinc-cents establiments. La flexibilitat del contracte emfiteútic és una evidència, perquè, encara que es fixés un termini, el contracte es podia allargar:

Taula 5
Contractes de rabassa morta en que es fixe
la durada en anys al Bages (1767-1900)

Durada	1767	1790-1799	1800-1829	1830-1849	1850-1869	1870-1879	1880-1900	Total	%
30-50 anys			1	1	25	2	10	39	7,9
50 anys i primeres rabasses					1	3		4	0,8
55-75 anys			5	2	35	30	3	75	15,2
59-87 anys i primeres rabasses	1		4	1	49	24	4	80	16,9
80-90 anys		8	3		29	19		59	11,9
90-99 anys i primeres rabasses			3		40	33		76	15,3
93-100 anys			4	1	35	10	15	65	13,1
100 anys i primeres rabasses			16		29	15		60	12,1
105-140 anys			4	1	16	1		22	3,2
125 anys i primeres rabasses						1		1	0,2
150 anys					6			6	1,2
150 anys i primeres rabasses				1				1	0,2
200 anys				2	1			3	0,6
Total	1	8	40	9	266	138	32	494	
Total cotractes rabassa morta		452	1356	697	897	235	74		
% contractes fixen la durada		1,70 %	2,90 %	1,20 %	29 %	58 %	43 %		

Font: Arxiu Protocols Notarials Manresa (AHPM)

21. Notari Gerard de Porta, Manual 1871, AHPM F-5, 16 de març de 1871.

22. Notari Esteve Sellarés, Manual 1879, AHPM F-478, 6 de febrer de 1879.

- «establiment temporal» a cent anys, fet pels propietaris del mas Quingles, d'Artés (1892); es recull en el contracte que «si al finir els 100 anys encara estigues plantat de vinya podria prorrogarse uns anys mes a judici de ambdues parts o de perits»;²³
- «establiment a perpetuïtat» d'una peça de terra de bosc per plantar vinya en terres del mas Vives, de Castellfollit del Boix (1886); el contracte diu quan la «finca que es planti de vinya no produeixi o hagin desaparegut dos terceras parts dels ceps deura deixarse quatre anys seguits sense cultivarlas i passats aquests deura adquirentor plantarla novament de ceps».²⁴

Al Bages al llarg del segle XVIII la majoria dels establiments són «a planta perduda» o «a rabassa morta» mentre la vinya duri i fructifiqui. Hi ha un únic establiment, del 1767, en què es delimita la durada a setanta-nou anys i, a la vegada, a planta perduda. L'any 1799, vuit més fixen el termini, únicament a vuitanta-tres anys.

A mesura que avança el segle XIX s'incrementa el degoteig d'aquests tipus d'establiments que limiten la durada en l'escriptura. Alguns contractes comparteixen la fórmula «a rabassa morta» amb un nombre determinat d'anys. Si això era així, volia dir que la finalització de l'establiment estava supeditada a dos barems: la mort dels ceps i, si això no es produïa, els anys que s'haguessin acordat.

La limitació de la durada en anys de la vinya en els contractes és molt baixa en tot el segle XVIII, ben bé fins a l'any 1850 (taula 5). A partir d'aquí és quan es produeixen els canvis més significatius. Així, es passa a limitar la durada de la vinya en un 29 % del total dels contractes entre el 1850 i el 1869 i fins a un 58 % en el període 1870-1879. L'increment d'aquest tipus de fórmula és un indicador de la desnaturalització i l'enduriment del contracte emfitèutic. Aspectes com les noves lleis i l'entrada de la fil·loxera conduiran a la fi de la rabassa morta i la transformació de l'establiment, sembla que substituït pel contracte d'arrendament privat.

A Vilafranca del Penedès a partir del 1860 pràcticament desapareixen les rabasses establertes per un període de temps indefinit, vinculat a la vida dels ceps. A l'Alt Penedès tan sols signifiquen el 14,9 % en el període 1861-1870 i el 6,4 % entre el 1871 i el 1880. Aquesta tendència, que s'havia iniciat a mitjan segle, està marcada pel Projecte de codi civil del 1851, que marca un límit de seixanta anys per als contractes de rabassa morta, la Llei hipotecària del 1861 i la politització de les reivindicacions rabassaires a partir de la Revolució de setembre del 1868. Sense oblidar el paper que adquireixen la contractació privada i, en alguns casos, la contractació verbal (Colomé 1990: 134-136).

Un altre dels factors que intervé progressivament en el procés de desnaturalització de la rabassa morta és la no formalització del contracte en una escriptura pública. Els motius de la substitució de l'escriptura notarial per la privada o verbal es van generalitzant a partir del darrer quart del segle XIX. Segons Sebastià Parés, entre els motius d'aquest canvi hi ha: en primer lloc, la voluntat dels propietaris de no crear un títol d'un dret real sobre l'im-

23. Notari Tadeo Gassol, Manual 1892, AHPM-6057, 22 de març de 1892.

24. Notari Josep M. Thomasa, Manual 1886, AHPM-5984, 24 de maig de 1886.

moble a favor del rabasser; en segon lloc, la por de proporcionar als rabassers un títol sobre la terra que pogués comportar les pretensions de redimibilitat; i, en tercer lloc, les despeses i els drets que implicava l'atorgament de l'escriptura pública (Giralt 1965: 288-289).

Per a Carmona i Simpson, els factors decisius que marquen la davallada de la rabassa morta són tres: la nova regulació jurídica (1889), la fil·loxera i els preus baixos del vi no només a Catalunya, sinó també a la resta de regions vitícoles mediterrànies (Carmona i Simpson 1999: 122).

La fil·loxera va ser la fi de la rabassa morta? Es va de deixar de plantar vinya? Un article d'Emili Aguado que es troba en premsa considera el contracte de rabassa morta més enllà de la fil·loxera i se centra en les demarcacions de Tarragona i Barcelona, concretament en Manresa i el pla del Llobregat:

[...] desde la destrucción de los viñedos catalanes por la filoxera, ha disminuido la frecuente aplicación de este contrato (rabassa morta), que aún se observa en casi toda la provincia de Tarragona y gran parte de la de Barcelona, sobretudo en Manresa y en el llano del Llobregat» (Aguado 1924: 101).

Al Bages abans del 1900 els dos darrers establiments que passen pel notari i encara esmenten el concepte de rabassa morta són:

- El del propietari del mas de can Serra d'Aixivis, de Castelladral, estableix el 1893 a «rabassa morta» o «primeres rabasses» una peça de deu quarteres amb la condició que «finides les primeres rabasas se entendra finit i caducat establiment».²⁵
- El contracte del 1899 d'una peça de terra de vuit quarteres per plantar-hi vinya, en terres del mas Torrellardona, de Castellfollit del Boix, en el qual el propietari estableix l'emfiteuta «a rabassa morta» o «primeres rabasses».²⁶

De totes maneres, la fil·loxera comportarà la davallada generalitzada de la vinya. Aleshores, el contracte de rabassa morta es transforma en el de parceria o arrendament. Segons un informe de la Junta Agrària (1933), el motiu d'aquest canvi fou que

[...] el contracte de parceria precisava una major col·laboració del propietari per dur a cap la replantació, havia de fer-se ràpidament, tota vegada que els vinyars també desaparegueren i es necessitaven capitals dels quals no disposava el pagès, suplint-los freqüentment el propietari, ja plantant per son compte exclusiu els vinyars, ja facilitant al parcer planta, adobs i encara pagant parcialment el cost de la plantació, i en segon lloc perquè la característica de la poca duració del cep americà amb el qual es feien plantacions, no feien aplicable algunes normes jurídiques de la rabassa, singularment la de duració del contracte».

25. Notari Josep M. Thomasa, Manual 1893, AHPM-6008, 9 de desembre de 1893.

26. Notari Josep M. Thomasa, Manual 1889, AHPM-6023, 29 d'abril de 1899.

Altres clàusules de rescissió del contracte d'establiment

Altres clàusules incloses en els establiments podien acabar o rescindir el contracte. Es tractava que el rabassaire fes un bon ús del bé cedit: conrear de manera decent i correcta, a més de conviure amb els veïns segons l'«ús i costum de bon pagès». Hi ha clàusules (taula 6) que es poden considerar comunes i d'altres que s'han de considerar específiques, ja que les introduïa el propietari de manera particular.

Taula 6
Clàusules de l'extinció del contracte de rabassa morta al Bages
(segles XVII-XIX)

Motius	Total	%
Sense conrear o mal conreu (no conrear a ús i costum de bon pagès)	1555	52,40 %
Comet frau	427	14,40 %
Exhaurir el termini plantació	277	9,30 %
No pagar bé pensions, cens o parts de fruits	244	8,20 %
S'emporta raïms, fruits o llenya sense llicència, roba dels altres parcers	183	6,20 %
No complir algun dels pactes	130	4,40 %
No podar	73	2,50 %
Molesta o crea conflictes amb els veïns	34	1,10 %
Vendre raïms sense llicència	18	0,60 %
No és fidel	12	0,40 %
Vida del parcer i la muller o dels fills	8	0,30 %
Canvia la condició terra a regadiu	7	0,20 %
Total	2968	

Font: Arxiu Protocols Notarials Manresa (AHPM).

La clàusula de liquidació del contracte que s'utilitza amb una freqüència més elevada és la de no conrear bé segons l'«ús i costum de bon pagès», amb un 52,4 %.

La segona causa d'extinció del contracte és la de «cometre frau», amb un 14,4 %. En el segle XIX els contractes són més específics i, aparentment, més durs. Per exemple, es fixa el frau en una certa quantitat de diners, sota pena de ban, però la segona o la tercera vegada que es faci frau, es perdran els drets adquirits: l'any 1830, si el valor és superior a deu sous; l'any 1858 i el 1875, si el valor és superior a cent vint-i-cinc pessetes.

Si el rabassaire no paga bé les *parts de fruits*, la primera vegada se'l sancionarà amb un ban de trenta rals, i si hi ha una segona vegada, la terra tornarà a l'establiment (1847).

Un altre motiu d'extinció del contracte era el *d'exhaurir el termini de plantació*. Si no es plantava en els anys fixats, el propietari podia recuperar la terra pagant o no al rabassaire les millores realitzades (9,3 %).

També el de *deure cens o pensions o parts de fruits* es dona en un 8,2 % dels casos. El 1710 s'extingeix el contracte si es deuen tres pensions; el 1720, si se'n deuen quatre, i el 1856, si no es paga el cens vuit anys seguits.

Emportar-se raïms o llenya amb coves, cistelles o amb càrrega d'animal sense llicència és motiu de rescissió del contracte en un 6,2 % dels casos. I *no complir algun dels pactes* del contracte ho és en un 4,4 %.

Què passava si els ceps es morien abans del termini fixat? Es perdia tot l'esforç fet pel rabassaire? Factors externs com les malalties de l'oidium i el mildiu, o els casos fortuïts d'una gelada o una llarga sequera, podien alterar la producció i aniquilar per complet la vinya. Una possibilitat era tornar a deixar a replantar al rabassaire, restablir de nou la peça de terra o reduir la terra a cultiu dins el termini d'anys fixat (1880). Això últim es constata sovint en el darrer terç del segle XIX.²⁷

Per acabar, la rabassa morta era un contracte estrictament de vinya? Un establiment en emfiteusi d'una peça de terra erma de tres quarteres del mas Vilatorrada, de Castellnou de Bages, fa constar en els pactes: el parcer haurà de plantar oliveres espesses abans de quatre anys i haurà de pagar la tercera part dels fruits, del blat i dels grans al quint quan arribi a «rabassa morta o be que sols hi hage la quarta part de ditas oliveras plantadas hage de tornar dita terra».²⁸ En aquest cas concret, constatem que contracte s'extingirà quan morin tres quartes parts de les oliveres. Per tant, la *rabassa morta* es podia aplicar a altres conreus, com les oliveres.

Un dels drets i deures bàsics de les parts contractants: l'entrada

Un dels trets característics de l'emfiteusi és l'*entrada*. Simbolitza el pagament al propietari per l'alienació del domini útil de la peça de terra. El pagament es fa de manera simbòlica en espècies d'aviram —el més comú era un parell de pollastres— o oferint una tassa o un got d'aigua.

Quan l'entrada es fa en diners, es defuig aquest simbolisme. Vives relaciona el valor de l'entrada amb el grau de llibertat de la peça de terra cedida i adverteix que si l'establient

[...] puede disponer libremente de la finca, entonces la cantidad que se dé por entrada puede ser tan grande o tan módica como se quiera según convinieren las partes, pero si el establecimiento no poseyere libremente la finca; entonces la entrada debe ser una cosa insignificante a menos que se invierta su importe en pago de cosas a que según derecho estuvieren obligados los bienes, pues que el establecimiento es una verdadera enagenacion en tanta cantidad en cuanto importa la entrada (Vives 1833: 47).

En el decurs dels segles, l'entrada tendeix a canviar de caràcter. Miquel Gutiérrez destaca d'aquesta clàusula que «té uns mecanismes d'adaptabilitat a circumstàncies de la conjun-

27. Notari Josep M. Thomasa, Manual 1880, AHPM, 9 de desembre de 1880.

28. Notari Ignasi Casas, Manuals 1723-1726, AHPM-4944, 27 de desembre de 1726.

tura al si de l'enduriment de les condicions globals de la rabassa morta i del millorament de les prestacions rebudes pel propietari» (Gutiérrez 1990: 109). A més, com Eva Serra (1989) diu que el tema de l'entrada requereix una identificació dels establiments (rurals/urbans: ja que també el món rural creix i s'urbanitza, i ho sol fer per mitjà d'establiments a cens) i també una anàlisi des d'una perspectiva cronològica i de conjuntura.

Belén Moreno (1995), investigant la rabassa morta del Penedès, observa canvis en la seva naturalesa. En l'entrada, es passa de pagar un parell de pollastres a pagar una quantitat important en metàl·lic que oscil·la entre les vint i les cent lliures. En alguns d'aquests casos, l'entrada perd el seu significat original i sembla que sigui aprofitada per encobrir una forma de crèdit. L'entrada tradicional es veu transformada i es converteix en una possibilitat d'obtenir crèdit i en un regulador de la conjuntura. Així, l'entrada es podia augmentar de valor a mesura que augmentaven els preus del vi o la demanda de terra a rabassa morta.

Llorenç Ferrer (1998) descriu que, en el segle XVIII, l'entrada era en metàl·lic i el seu valor depenia de la demanda de terres i del valor del producte. Juntament amb la part de fruits, l'entrada proporcionava un ingrés al pagès del mas. Sense necessitat d'invertir, el rabassaire contribuïa a sanejar les dificultats de l'explotació. Com més terra establerta o cedida a rabassa, més quantitat de renda rebia el propietari del mas.

Al Bages, des de finals del segle XVII fins a finals del XX, l'entrada apareix esmentada en dues terceres parts dels contractes d'establiments, un 71,3 %. Ara bé, no és una norma especificar-la; de fet, en gairebé dos mil establiments bagencs, un 28,6 %, no s'esmenta cap entrada. Cal destacar que, entre els anys 1675 i 1750, en més del 50 % dels casos no es paga o no consta cap entrada, almenys en l'escriptura notarial.

A partir de mitjan segle XVIII aquest fet canvia per complet i s'exigeix l'entrada, o bé en aviram o bé en metàl·lic. No se sap si es pot parlar d'un cert enduriment, però sí que sembla que en els contractes es comencen a detallar més bé les clàusules.

A mitjan segle XIX torna a perdre's aquest interès per exigir qualsevol mena de pagament. En aquest sentit, no consta entrada en un 49 % dels casos entre els anys 1851 i 1875. Entre el 1876 i el 1900 en un 77 % dels casos tampoc no hi ha referències. Es pot parlar de desnaturalització? L'evolució del pagament de l'entrada es pot veure en la taula 7, on s'observa com arriba a la seva desaparició en el darrer terç del segle XIX.

Corroborava aquest fet el treball de Belén Moreno on s'analitza l'evolució dels contractes de rabassa morta de Vilafranca del Penedès entre els anys 1705 i 1800. L'autora conclou que l'entrada només figura en el 70 % dels contractes del 1745, en el 53 % dels del 1775 i en el 40 % dels del 1795. L'autora planteja la hipòtesi que l'absència de l'entrada durant el segle XIX estigui vinculada al mateix procés de desnaturalització: «els intents dels concedents per tal d'allunyar jurídicament la rabassa morta de l'establiment emfitèutic i apropar-la a la parceria, podria passar també per l'eliminació de l'entrada, com a clàusula que divideix el domini i que reconeix la cessió del dret d'explotar terres» (Moreno 1995: 85).

Al Bages hi ha alguns casos esporàdics d'establiments en què s'especifica que no es paga entrada per decisió particular del propietari, ja sigui perquè hi renuncia, ja sigui perquè fa la cessió sense cost. Tenim un exemple d'això en un establiment de l'any 1722 d'una peça de terra que pertany al mas Casassaies, de Castellgalí, el propietari del qual «renúncia a l'en-

trada».²⁹ Un altre exemple (1781) és un establiment d'una peça de terra del terme de Súria el propietari de la qual fa constar que la terra que cedeix és «franca i lliure de tota entrada».³⁰ No se'n diu el motiu, però resulta que, segons el contracte, el parcer podria ser un familiar proper del propietari, perquè porta el mateix primer cognom.

Hi ha un cas d'entrada en què el rabassaire es deslliura de pagar-la per compensar el cost de plantar ceps americans, que són relativament cars. Així, el rabassaire d'una peça de terra del mas Soler, de Camps (1891), podrà plantar «con la clase de cepas que este le designe incluso de las llamadas americanas ya que no van bien las del pais a cual fin por ser aquellas relativamente caras, se otorga el presente establecimiento sin entrada alguna en su compensacion».³¹

Amb les dades informatitzades s'obté que, en els establiments on no consta entrada —prop de dos mil—, un total de setanta-vuit (3,9 %) tenen alguna relació de parentiu amb el propietari. El vincle familiar amb el propietari és un factor que es tenia en compte a l'hora de decidir si es feia pagar o no entrada. La relació de parentiu entre l'establimient i l'adquirent o rabassaire adquireix un significat des del moment en què s'utilitza per pagar la llegítima o el dot: el dret de la llegítima paterna i materna, de 150 lliures (1794); el dot a la germana, de 325 lliures (1843); la llegítima al germà, de 400 lliures (1875), i 6.500 lliures d'entrada en un establiment a rabassa morta (1813) de les terres del mas de Sant Miquel d'Oló a favor del germà.³²

D'altra banda, es donen casos d'establiments fets de nou en els quals tampoc no es paga entrada. És el cas d'un reestabliment (1826) d'una peça de terra que pertanyia al mas Feixas, de Sant Martí de Torruella. Els propietaris «renuncien a la excepció de la entrada en ser així convinguda».³³ Com que era un establiment fet sobre una peça de terra establerta amb anterioritat (1798), tindria una certa lògica que no hi hagués entrada perquè ja es devia haver pagat abans. Aquesta casuística es constata en deu reestabliments seguits,³⁴ fets a diferents parcers (1830) sobre diferents peces de terra del terme de Cabrianes (Sallent) —propietat de la comunitat de preveres de la dita població—. Si bé tampoc no en diu el motiu, a l'encapçalament del document s'afirma que s'han hagut de replantar totes les vinyes perquè el «fred de l'hivern ha mort la major part dels ceps», motiu suficient perquè no es tornés a reclamar entrada (prou feixuc devia ser tornar a plantar les vinyes).

Llorenç Ferrer (1984) planteja en la seva tesi doctoral que l'entrada creixia a mesura que augmentaven els preus del vi, com una manera de pagar per la terra. En la figura 3 podem comprovar que hi ha un creixement ascendent tant dels contractes que paguen entrada com de la mitjana en diners i dels preus del vi.

Hi havia altres variables que també afectaven el valor de l'entrada: la qualitat o extensió del terreny; el valor dels béns existents, com la fusta; la feina de plantació; la forma de crèdit, per pagar deutes, censals o llegítimes; la permissivitat de fer-hi casa, entre altres.

29. Notari Fèlix Soler, Manual 1722, AHPM-4903, 1 d'octubre de 1722.

30. Notari Pau Raures Capdevila, Manual 1781, AHPM-5335, 17 de juliol de 1781.

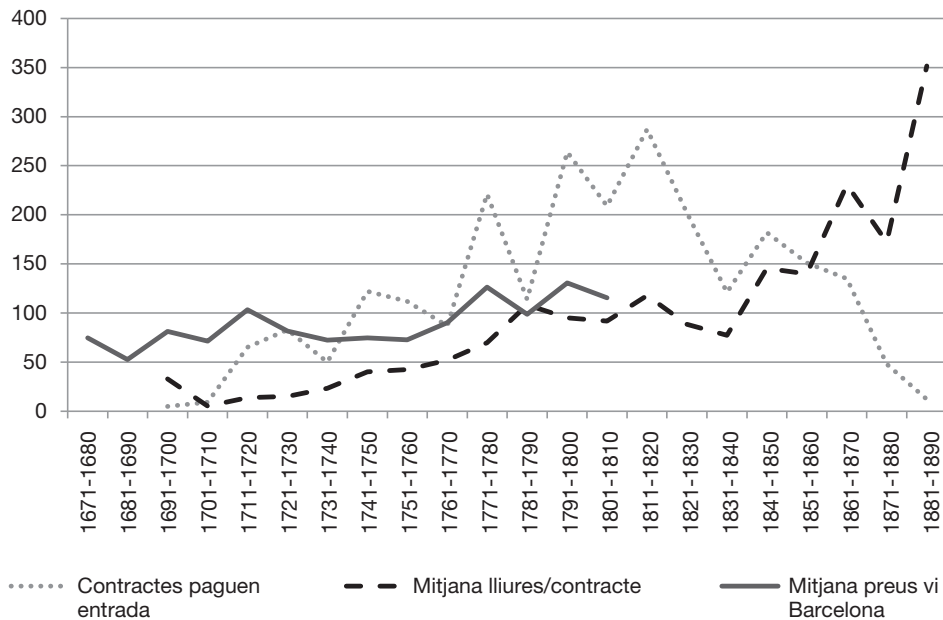
31. Notari Tadeo Gassol Millé, Manuals 1891, AHPM-6057, 15 de febrer de 1891.

32. Notari Joan Camps, Registre Hipoteques OCH, ACBG, 22 de desembre de 1813.

33. Notari Gaietà Mas, Manual 1826, AHPM-5559, 4 de maig de 1826.

34. Notari Salvador Sagristà, Manuals 1828-1831, AHPM F-412, 2 agost 1830.

Figura 3
Relació de contractes de rabassa que paguen entrada en diners al Bages (1671-1890)

Ara bé, també hi ha contractes que no paguen entrada o, si més no, no tenim constància que la paguessin. Entre el 1850 i el 1900 gairebé sis-cents establiments no paguen entrada. La causa la podem intuir en l'enduriment del mateix contracte.

En la taula 7 es detalla les diferents modalitats d'entrades en els contractes emfiteùtics: tasa o vas d'aigua, aviram, diners. També s'hi observa si no es paga o no hi ha constància del pagament.

Demanar com a entrada una tasa o un got d'aigua apareix al Bages a partir del 1770 fins a un total de 626 vegades. Entre els anys 1826 i 1850 aquesta xifra arriba al màxim, amb un 28 % del total d'establiments. Aquesta fórmula és una entrada simbòlica, un mer reconeixement del domini, si es compara amb l'entrada pagada en diners.

L'entrada monetària representa un degoteig constant i progressiu en els establiments de rabassa morta. La màxima freqüència d'aquest valor se situa entre els anys 1776 i 1850, entre el 45 % i el 58 % del total de contractes. Els imports d'entrades en diners són cada vegada més freqüents, menys contractes, però més elevats. A partir del 1875 hi ha una davallada significativa de les entrades en diners, si més no, consten molt menys en les escriptures.

En comparació amb el Bages, a l'Alt Penedès l'entrada en diners no apareix fins al 1765 (Moreno 1995: 82). A l'Anoia, a partir del 1779 Josep M. Torras constata diferències en el pagament de l'entrada. Hi apareix tant l'exigència de demanar una quantitat en metàl·lic

Taula 7
Diferents modalitats d'entrada que figuren
en els contractes a rabassa morta del Bages (1675-1900)

Entrada	1675-1699	1700-1725	1726-1750	1751-1775	1776-1800	1801-1825	1826-1850	1851-1875	1876-1900	Total
Diners	16	108	222	266	532	607	396	319	28	2.494
%	12 %	21 %	21 %	27 %	58 %	54 %	45 %	33 %	16 %	
Import lliures	803	1.404	6.892	14.059	48.048	64.682	42.023	57.756	7.073	24.2743
Aviram		37	271	454	247	413	164	114	2	1.702
%		7 %	26 %	46 %	27 %	37 %	18 %	12 %	1 %	
Tassa d'aigua				60	88	99	247	132		626
%				6 %	10 %	9 %	28 %	14 %		
No consta	108	367	495	142	78	45	127	491	104	1.957
%	84 %	71 %	47 %	15 %	9 %	4 %	14 %	51 %	58 %	
Total contractes	129	519	1.054	979	917	1.122	888	962	178	6.748

Font: Arxiu Històric Protocols Notarials Manresa (AHPM).

com la de demanar un tipus d'aviram més selecte. L'autor relaciona el cànon que s'ha de pagar amb la situació de la terra en el moment de formalitzar el contracte:

[...] la entrada consistente en volateria selecta se registra con preferencia en los contractos que afectan a tierra plantadas de viñedos, con cepas viejas o el cultivo descuidado, mientras que la entrada en metálico suele afectar al resto de los contratos, que contienen la obligación de roturar la tierra y proceder a su plantación de viñedos (Torras 1976: 672).

A la regió de Girona, la mitjana de lliures per vessana exigida com a entrada entre el 1816 i el 1829 era de 71,13 lliures —poc menys de la meitat del valor de la terra en el mercat— (Bosch, Congost i Santaló 1997: 26).

Al Bages, d'un total de 2.494 establiments que paguen l'entrada en metàl·lic, surt una mitjana de 97,3 lliures per establiment. La mediana és de 50 lliures l'entrada, però els valors oscil·len entre uns pocs sous i més de 1.000 lliures. Les causes d'aquesta variació eren diverses: entre d'altres, import simbòlic, cobrir deutes, pagar censals o violaris, pagar lleítimes i dots o obtenir un benefici del producte existent a la terra, com ara la fusta.

De les entrades, cal destacar els trets diferencials següents:

- Eren un simple reconeixement simbòlic del domini útil: pagar en espècies —aviram de més o menys qualitat— o pagar amb una tassa d'aigua.

- El pagament en diners és la fórmula que s'acabà imposant. L'import podia ser major o menor segons la qualitat o l'extensió del terreny.
- Eren una forma de crèdit, que permetia des de resoldre deutes del propietari fins a descarregar un o diversos censals o violaris, pagar llegítimes o dots.

L'entrada en aviram no és una pràctica moderna del segle XVIII, sinó que a l'edat mitjana ja es feia habitualment. Al Bages a principis del segle XV ja hi ha establiments en què s'utilitza aquesta fórmula. El 1426 el monestir de Sant Benet de Bages estableix a favor de Francesc Sala una peça de terra erma que posseeix en alou lliure i franc, situada en el terme de Sant Fruitós de Bages i l'entrada de la qual és un parell de gallines.³⁵

A la comarca del Bages entre els segles XVIII i XIX la volateria apareix en els establiments 1.702 vegades com a pagament d'entrada —principalment pollastres (95 %), sobretot de dos en dos (taula 8). La resta d'aviram és gairebé testimonial. Entre el 1751 i el 1775 consta el pagament amb volateria en un 46 % dels contractes, xifra que després va disminuint tot coincidint amb l'aparició esporàdica d'aviram més selecte.

Taula 8
Contractes de rabassa morta que paguen entrada de volateria al Bages
(1700-1900)

	1700-1725	1726-1750	1751-1775	1776-1800	1801-1825	1826-1850	1851-1875	1876-1900	Total	Aviram %
Capons			8	4	22	1			35	2,10 %
Gall d'indi			1						1	0,10 %
Gallines		3	25			6			34	2,00 %
Perdus		1			6	3			10	0,60 %
Polla d'índia			1						1	0,10 %
Pollastres	37	267	417	243	385	153	114	2	1618	95,10 %
Total aviram	37	271	452	247	413	163	114	2	1702	
Establiments	519	1.054	979	917	1.122	888	962	178	6.619	
% Contractes paguen aviram	7 %	26 %	46 %	27 %	37 %	18 %	12 %	1 %		

Font: Arxiu Històric Protocols Notarials Manresa (AHPM).

Per a Josep M. Torras, a mesura que el segle XVIII avança, també es comença a exigir aviram de més qualitat: «mientras que tradicionalmente la entrada se reducía a una gallina,

35. Notari Jaume Guitardes, 1424-1429, AHPM-4002, 8 de novembre de 1426.

a partir de 1779 empiezan a exigirse gallináceas mucho más selectas, especialmente perdices y pavos» (Torras 1976: 672). Al Bages es donen casos d'aquesta exigència, però són casos aïllats i molt específics, si es compara amb l'entrada que es pagava amb pollastres.

Sembla que la pràctica d'utilitzar aviram selecte com a entrada estava lligada a les peculiaritats del propietari del mas que feia servir aquest sistema. Per exemple: al mas Culla, de Manresa, en vuit establiments (1790) demana a cada parcer com a entrada un parell de capons; al mas Gras, de Marganell, en quatre establiments (1764) demana un parell de capons; al mas Puigmartí, de Sant Pere de Viladecavalls (Calders), en quatre establiments (1815) demana un parell de capons; al mas Salabernada, d'Artés, en quatre establiments (1807) demana un capó; i al mas Coll, de Castellbell i el Vilar, en quatre establiments (1814) demana un parell de perdus. El pagament es podia substituir per diners en metàl·lic o, en algun cas esporàdic, podia pagar-se en aviram i diners alhora. Al Bages no es pot parlar d'enduriment perquè els contractes en què s'utilitza aviram més car com a entrada apareixen de manera puntual.

La renúncia a l'entrada és un fet aïllat, pot ser a canvi d'una altra cosa. El 1722, en un establiment d'una peça de terra erma/vinya que pertanyia al mas Casassaies del terme de Castellgalí, el propietari renuncia a l'entrada. Ara bé, els tres primers anys el parcer ha de pagar quinze rals pel fruit que donaran tres-centes cinquanta canes de valls de vinya que hi ha plantat i setze sous cada any.³⁶

En diversos reestabliments fets a Cabrianes (1830) per la comunitat de preveres de Sallent, no s'exigeix entrada als parcers. El motiu és que s'ha hagut de tornar a plantar forçosament les parcel·les de vinya «per motiu del fred de l'hivern passat mort la major part dels ceps en les vinyes».³⁷

En altres reestabliments de parcel·les, com el del mas Grau de la Coromina de Viladorris (1848) s'especifica que el propietari no exigeix entrada, però modifica —endureix— les parts de fruits: «com els parcers ja posehian la terra i pagaven la sesta part de fruits a quedar reduhida a la quarta i la mitat de les olives no pagaran entrada».³⁸

Hi ha un total d'uns vint-i-cinc establiments en què s'especifica com a entrada la condició d'haver de millorar la peça de terra. Per exemple, en un establiment d'una peça de terra a Salelles (1728), el pagament de l'entrada és el conjunt de «les millores que farà el rabassaire».³⁹ En un altre establiment de Callús (1746) es diu que ho és el de «les millores de dita terra».⁴⁰ Entre el 1723 i el 1743, en un total de seixanta-quatre establiments s'especifica que l'entrada és amb la condició de «plantar de vinya» la peça de terra establerta.

En altres establiments l'entrada pot ser un valor monetari que equivalgui al valor del treball dels ceps plantats. En un establiment d'una peça de terra —una part de vinya vella i una de nova— del mas Juanich, de Balsareny, l'entrada és de trenta-set lliures i deu sous,

36. Notari Felix Soler, Manual 1722, AHPM-4903,1 d'octubre de 1722.

37. Notari Salvador Sagristà, Manuals 1828-1831, AHPM F-412, 2 d'agost de 1830.

38. Notari Francesc d'Assís Mas, Manuals 1848, AHPM-4722, 5 d'octubre de 1848.

39. Notari Ignasi Casas, Manuals 1727-1728, AHPM-4945, 25 de gener de 1728.

40. Notari Josep Sala Thomasa, Manual 1746, AHPM, 27 de març de 1746.

que correspon «per lo valor del treball de plantar los seps ques troban ja plantats en la terra».⁴¹ En dos establiments seguits (1824) de dues peces de terra pertanyents a can Font de Cirarenchs, al terme de Castellgalí, l'entrada és de trenta lliures i de dues-centes lliures, respectivament. L'entrada equival a plantar tres mil ceps de vinya espessa en un establiment i vint mil en un altre, a raó de deu lliures per miler de ceps.⁴² Es pot deduir que, en aquests casos, l'entrada equival al treball de plantació.

De manera ocasional, l'entrada pot ser substituïda per plantar un tros de vinya, a més de la part establerta. Això succeeix al mas Vila del Solés, d'Artés (1722).⁴³ També hi ha casos en què l'entrada equival al valor de la fusta existent a la parcel·la que s'estableix. Per exemple, l'entrada d'un establiment del 1796 d'una peça de terra del mas Altimiras de la Casanova, de Sant Fruitós de Bages, equival a setanta-cinc lliures pel valor de la fusta i la llenya que es troba a la terra.⁴⁴ En tres establiments seguits (1806), fets a diferents parcers sobre terres ermes i boscoses del mas Sala de Sant Pons, de Sallent, es paga per cadascun, respectivament, una entrada de dues-centes, dues-centes i cent cinquanta-sis lliures pel valor de la llenya que s'obtindrà.⁴⁵ En aquests casos, el propietari obté doble benefici: d'una banda, posa en conreu terres ermes i boscoses a canvi d'una part dels fruits i, de l'altra, aconsegueix uns diners per la venda de la fusta existent.

Per acabar, hi ha altres casos esporàdics en què l'entrada equival a una part dels fruits. El 1695, en l'entrada d'un establiment del mas Trullàs, de Talamanca, s'especifica que s'ha de donar la «quinta part dels fruits».⁴⁶

En altres casos l'entrada es podia pagar en parts de blat (el 1818, dues quarteres i el 1834, tres), en parts de raïm (el 1860, dos quintars), en coses físiques (el 1699, dues càrregues de carbó i el 1795 i el 1801, una bota de vi de vint-i-cinc càrregues. Hi ha el cas d'una entrada que és a canvi de fer dos forns (1818): en l'establiment d'una peça de terra del mas Botjosa, de Sallent, al parcer es fixa que l'entrada «és el valor que pugui fer dos forns que construirà de cabuda almenys de 21 cortans de pa amassat per couer pa en els dos masos de l'establiment Botjosa i en el mas de Sant Joan de Vilatorrada dins 4 mesos».⁴⁷ El que queda clar és que l'entrada es podia modular segons la conveniència i les necessitats de l'establiment.

Evolució de les parts de fruits de la verema

Llorenç Ferrer (1984) calcula que el rabassaire es quedava el 72 % de la collita si pagava la cinquena part de la verema, el 67,5 % si pagava un quart i el 60 % si pagava un terç. En al-

41. Notari Josep Anton Ferrussola, Manual 1772, AHPM F-331, 2 de maig de 1772.

42. Notari Esteve de Mas Enric, Manual 1824, AHPM-5526, 30 de març de 1824.

43. Notari Jacint Ferrussola, Manuals 1722-1724 AHPM F-287, 1 d'octubre de 1722.

44. Notari Ignasi Casasayes, Manual 1796, AHPM, 21 d'agost de 1796.

45. Notari Esteve Ferrussola Marcer, Manuals 1806-1807, AHPM F-370, 31 de gener de 1806.

46. Notari Andreu Enric, Manual 1695, AHPM-4809, 27 de desembre de 1695.

47. Notari Tomàs Coma, Manuals 1818-1819, AHPM-5457, 4 d'octubre de 1818.

guns casos, abans de fer les parts s'havia de pagar el delme i la primícia. El delme equivalia a la desena part i la primícia, a la vintena.

En els contractes emfiteùtics bagencs, les parts de fruits de verema que satisfà el rabassaire són bastant uniformes, ja que principalment paga un quart, un cinquè o un terç. Aquestes parts de fruits es podien modificar en funció de l'estat de plantació i del tipus de vinya, clara o espessa, un altre canvia les parts quan mor el rabassaire, i un altre encara substitueix les parts de fruits per diner en metàl·lic.

En diversos establiments fets per la comunitat de preveres de Santpedor a favor de diferents rabassaires (1686), aquests paguen la cinquena part dels fruits fins que acabin de plantar la vinya i, un cop plantada, pagaran la quarta part.⁴⁸ Igualment, en un establiment fet a Sant Iscle de Bages (1840) es diu que en els deu primers anys el rabassaire pagarà el quart de la verema i després passarà a pagar dues setenes parts.⁴⁹ A Navarcles (1711) en diversos establiments s'especifica que es paga en funció del tipus de vinya: si el rabassaire planta «vinya espessa» paga la quarta part i si és «vinya clara», la tercera.⁵⁰ En dos reestabliments fets a Avinyó (1764) de peces de terra de vinya vella, el rabassaire pagarà la meitat de la producció dels ceps vells fins que la terra sigui replantada amb vinya nova; aleshores pagarà la quarta part.⁵¹ En diverses ocasions es modifiquen les parts de fruits un cop mort el rabassaire: en un establiment fet a Sant Genís de la Vall dels Horts (1787) el rabassaire ha de pagar la quarta part mentre visqui; un cop mort, els descendents pagaran la cinquena part.⁵²

De manera esporàdica, el pagament en parts de fruits de la verema es pot substituir per diners en metàl·lic: en un establiment d'una peça de terra al terme de Manresa (1847) el rabassaire haurà de pagar la quarta part de fruits o bé dotze lliures.⁵³ En altres establiments fets a Manresa (1852, 1863 o 1870) se substitueix la part de fruits per quantitats en diner (100 rals, 120 rals i 36 escuts): menys feina per al propietari, que no necessita la verema i s'estalvia anar a vendre la seva part.⁵⁴

Un darrer cas aïllat en què el rabassaire queda exempt de pagar parts de fruits és el del propietari del mas Codony, de Castelltallat, que el 1756 cedeix una peça de terra erma de cinc jornals a un pagès. Aquest podrà habitar una casa existent. El més curiós d'aquest cas és que, d'una banda, tindrà tres anys per plantar vinya de «bona espècie», però «sens haver de prestar parts». El rabassaire no haurà de donar parts d'aquesta verema, però sí que ho haurà de fer per la casa habitada i cedida pel propietari: deu lliures anuals, cadastre, tres quarteres de blat forment i delme dels fruits al Col·legi de Sant Ignasi.⁵⁵

48. Notari Josep Oliva, Manuals 1685-1686, AHPM m-1895, 23 de gener de 1686.

49. Notari Gaietà Mas, Manual 1840, AHPM-5693, 20 d'abril de 1840.

50. Notari Ignasi Monfar, Borradors fora de Manresa 1710-1715, AHPM m-1364, 30 d'octubre de 1711.

51. Notari Jaume Xipell, Manuals 1762-1768, AHPM F-180, 1 de gener de 1764.

52. Notari Joan Abadal, Manuals fora de Manresa 1786-1791, AHPM-5154, 4 de maig de 1787.

53. Notari Marià de Mas i Coma, Manuals 1847-1848, AHPM-5708, 1 de novembre de 1847.

54. Notari Francesc d'Assís Mas, Manual 1852, AHPM, 9 de maig de 1852; notari Ignasi Mandrés, Manual 1863, AHPM-5755, 26 de juliol de 1863; notari Armengol Jordana, Manual 1870, AHPM-5958, 12 de febrer de 1870.

55. Notari Josep Antoni Sala, Manual 1756, AHPM-5058, 11 d'octubre de 1756.

A partir d'una mostra d'uns 6.700 establiments, on s'especifiquen les parts de fruits i l'evolució històrica, es pot apreciar un cert enduriment. A grans trets, es passa de pagar la cinquena part (davallada iniciada a partir de principis del segle XIX) a pagar-ne el terç (cert augment a partir de mitjan segle XIX), però, sobretot, a pagar-ne el quart (des de principis del segle XIX en endavant).

En la taula 9 es pot veure la proporció de les parts que ha de satisfer el rabassaire al propietari de la verema i la seva evolució al llarg del temps. Aquestes parts que el rabassaire paga, oscil·len entre el terç (5,6 %), la més dura, la cinquena (12 %) i la quarta (82,5 %), la més utilitzada.

Taula 9
Evolució de les parts de fruits de verema pactada
en els establiments de rabassa al Bages (1675-1900)

Anys	1675-1700		1701-1750		1751-1800		1801-1850		1851-1900		Total contractes	%
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%		
1/4 Fruits	51	57 %	1.232	83 %	1.441	77 %	1.813	87 %	990	85 %	5.527	82,50 %
1/5 Fruits	27	30 %	238	16 %	319	17 %	176	8 %	37	3 %	797	11,90 %
1/3 Fruits	12	13 %	20	1 %	102	5 %	103	5 %	139	12 %	376	5,60 %
Total contractes paguen parts de fruits											6.700	

Font: Arxiu Històric Protocols Notarials Manresa (AHPM).

La preferència per pagar la quarta part de la verema és evident. A la primera meitat del segle XVIII es nombre de contractes que paguen el 1/4 és del 83 %. Del 1751 al 1800 la quarta part de fruits es manté en un valor majoritari de contractes (77 %). En el segle XIX, ronda el 85-87 %.

Un total de 797 vegades es paga una cinquena part de la verema. La seva utilització experimenta una davallada significativa a partir del segle XIX (8 %). En canvi, el pagament amb la tercera part de fruits progressivament s'utilitza més (1751-1850: 5 %) i en el darrer període es duplica (1851-1900: 12 %). L'enduriment del contracte potser no és tan evident pel que fa a les parts de fruits com en altres demarcacions.

Així, a l'Alt Penedès les parts de fruits que han de satisfer els rabassaires, la càrrega econòmica més important, augmenten de manera considerable al darrer terç del segle XVIII. Els censos de la cinquena i la quarta part de la producció disminueixen, mentre que augmenten els d'un terç (50 % dels contractes del 1780 i 60 % dels del 1795), i apareixen els que exigien la meitat. Aquesta tendència es repeteix a les demarcacions de l'Anoia i el Baix Penedès (Moreno 2019: 13).

Conclusions

Pierre Vilar en la seva visió de la Catalunya moderna va identificar tres models d'increment de la producció: la via extensiva —l'augment de la superfície conreada comporta un increment de la producció—, la via intensiva —l'augment dels rendiments de la producció mitjançant millores tècniques— i l'especialització dels conreus. Al Bages la intensificació més característica dels segles XVIII-XIX fou l'especialització agrària, que tingué com a protagonista el conreu de la vinya.

A la comarca del Bages l'accés a la terra es fa bàsicament mitjançant la masoveria, l'arrendament, la concessió i el contracte estudiat de rabassa morta. Per això la recerca està centrada a veure quan es produeix l'expansió de la vinya en un període que va des del darrer terç del segle XVII fins a finals del XIX i quin és l'abast del contracte que majoritàriament el regula: la rabassa morta.

L'antecedent de l'establiment a *rabassa morta*, almenys al Bages, fou la *complantació* de vinya. En aquest sentit, s'han cartografiat ambdues tipologies de contractes agraris i s'ha aportat documentació inèdita.

El buidatge sistemàtic de protocols del Bages ha donat un total de 6.748 establiments. Entre aquests hi ha comptabilitzada una quantitat significativa de reestabliments i de vinya vella. Això vol dir que es tractava de contractes més o menys antics que es renovaven de nou, possiblement als descendents del rabassaire, o bé es tractava de contractes nous.

En relació amb els reestabliments, s'ha introduït el problema de la durada i l'extinció dels contractes de rabassa morta. Mitjançant la permissivitat dels colgats i capficats es podia allargar bastant la vida de la vinya. Les dades obtingudes de les renovacions d'antics establiments en fixen la durada entre vuit i cent noranta-vuit anys i una mitjana de vuitanta-set anys. Això vol dir que diverses generacions es podien beneficiar del treball de la terra traspasant la propietat de pares a fills.

Segons els manuals notariais, les causes de la predilecció dels propietaris pel contracte de rabassa morta van ser diverses: les terres del mas eren ermes i infructíferes i el propietari no les podia plantar; impossibilitat de treballar la terra per mitjans propis; expedició de negocis i afrontar despeses econòmiques de diferent origen —deutes, descarregar-se de censals i pagar lligütes, entre d'altres.

Malgrat que la primera sentència del 1778 de l'Audiència de Barcelona disposava per a un contracte una durada de cinquanta anys, al Bages en el segle XVIII les relacions amo/rabassaire no sembla que estiguin deteriorades, ans al contrari. Sí que es comença a observar alguns contractes, cap a finals del segle XVIII, en què es fixa la durada per un període d'anys concret i desapareix la paraula rabassa. El canvi o l'enduriment es fa més evident a partir del segle XIX, en què es fixarà la durada en anys en l'escriptura —de vegades compartida amb la fórmula «rabassa morta».

De totes maneres, encara que la reglamentació jurídica indiqués que la rabassa morta quedava finida al cap de cinquanta anys, alguns contractes n'allargaven la durada i en deixaven constància per escrit. Es mostren exemples de com el propietari i el rabassaire eren els qui realment decidien la durada, prescindint de la legislació. Si calia, es restablia

el contracte. El valor de la paraula i la manca de braços són clau per entendre aquesta casuística.

No només l'extinció dels ceps era motiu de rescissió del contracte. També en els establiments hi havia altres clàusules que podien donar per acabat el contracte. Es tractava que el rabassaire fes un bon ús del bé cedit, és a dir, conreés de manera decent i correcta segons l'«ús i costum de bon pagès». Al segle XIX aquestes clàusules són més específiques i, aparentment, més dures per al rabassaire.

Un dels drets i deures de les parts contractants és l'entrada, més enllà que simbolitza el pagament al propietari per l'alienació del domini útil de la peça de terra. El pagament es fa de manera simbòlica en espècies d'aviram o bé s'ofereix una tassa d'aigua. Quan l'entrada es fa en diners, es defuig aquest simbolisme. L'entrada proporcionava un ingrés al propietari.

Al Bages apareix el pagament de l'entrada en un 70 % dels establiments. Hi ha una correlació del valor de l'entrada, que creix a mesura que augmenten els preus del vi, i el valor de la terra. Hi havia altres variables que també afectaven el valor de l'entrada: la qualitat o l'extensió del terreny; el valor dels béns existents a la terra, com ara la fusta; la feina de plantació; la forma de crèdit, per pagar deutes, censals o lligítimes; la possibilitat de fer-hi una casa, entre d'altres. S'ha vist que l'entrada no era uniforme, atès que es podia modificar o adaptar a les necessitats de l'establiment.

El bé principal obtingut de la terra era el fruit amb el qual el rabassaire havia de satisfer una part al propietari. En els contractes emfitèutics —així s'anomenen en els contractes bagencs—, les parts de fruits de verema que satisfà el rabassaire són principalment tres: la quarta, la cinquena i el terç. A grans trets, es passa de pagar la cinquena part (davallada iniciada a partir de principis del segle XIX) a pagar un terç (cert augment a partir de mitjan segle XIX), però, sobretot, es paga un quart.

En definitiva, la visió general és que la causa del fenomen de la desnaturalització del contracte fou l'interès dels propietaris a acotar-ne la durada i a reduir els drets del pagès sobre la terra. Si bé aquesta afirmació és certa, també hi ha matisos, perquè no tot va ser tan desfavorable per als cultivadors com es pretén. La flexibilitat del mateix contracte n'és una prova. La conclusió final és que al Bages aquest tipus de contracte agrari es va desenvolupar abans i molt més ràpid que en altres indrets de Catalunya. El que passa després de l'arribada de la fil·loxera és que el contracte de rabassa morta desapareix dels protocols notariais, segurament perquè és substituït per contractes verbals o privats.

Bibliografia

- AGUADO, Emilio (1924). «La rabassa morta», *El Nuevo Régimen* [Madrid], 31 de juliol de 1924, p. 100-102.
- ARNALL, M. Josepa; BAIGES, Ignasi J. (coords.). (2010). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Lleida: Pagès Editors.
- BALCELLS, Albert (1980). *El problema agrari a Catalunya: 1890-1936. La qüestió rabassaire*. Barcelona: Nova Terra.

- BOSCH, Mònica; CONGOST, Rosa; SANTALÓ, Jaume (1997). «Vessana a Vessana. Reflexions sobre la pràctica dels establiments emfitèutics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX)», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11, p. 11-36.
- BOTET SISÓ, Joaquim (1907). «Descubrimiento por Guillermo Mª de Brocá Un contracte de establiment a rabassa morta del segle XII», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.*, núm. 25.
- CARDELLACH BUSQUETS, Pablo (1862). *Jurisprudencia práctica*. Barcelona: Magriña y Subirana, p. 246-247 i 343-353.
- CARMONA, Joan; SIMPSON, James (1999). «A l'entorn de la qüestió agrària catalana: el contracte de rabassa morta i els canvis en la viticultura 1890-1929», *Recerques*, núm. 38, p. 105-124.
- COLOMÉ FERRER, Josep (1990). «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8, p. 123-144.
- COLOMÉ, Josep; CUCURELLA, Montserrat; VALLS, Francesc (2010). «Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 21, p. 137-155.
- COLOMÉ, Josep; VALLS, Francesc (1995). «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per una reflexió», *Recerques*, núm. 30, p. 47-68.
- COMES, Josep (1828). *Tratado teórico-práctico del arte de notaría*. Barcelona: Mayol, p. 233-237 i 311-313.
- CONGOST COLOMER, ROSA; SAGUER, Enric (2015), «De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900». Dins Josep COLOMÉ, Jordi PLANAS i Francesc VALLS (eds.). *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- «Duración del contrato enfiteúutico conocido en Cataluña con el nombre de establecimiento a primeras cepas o a rabasa morta». *La Epoca*. Madrid. 28 de juliol de 1858.
- FERRER ALÒS, Llorenç (1985). «L'evolució del contracte de rabassa morta al Bages, els segles XVIII-XIX», *Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, p. 13-25.
- FERRER ALÒS, Llorenç (1987). *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FERRER ALÒS, Llorenç (1998). *La vinya al Bages. Mil anys d'elaboració de vi*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, p. 13-53.
- FERRER ALÒS, Llorenç (2013). «Plantar a mitges. L'expansió de la vinya i els orígens de la rabassa morta a la Catalunya central en el segle XVII», *Recerques*, núm. 67, p. 33-59.
- FERRER ALÒS, Llorenç (2018). «Entendre la vinya per entendre el paisatge. Masos, rabasses, tines i feixes». Dins *Pedra seca, pedra viva. Patrimoni vitícola i desenvolupament econòmic*. Mura: Recull Històric de Mura, p. 227-249.
- GALÍ RAMON, Jeroni (1682). *Opera Artis Notariae Theoricam Simul*. Barcelona: Jacint Andreu.
- GARRIDO, Samuel (2017). «¿Desnaturalizados rabassers? La rabassa morta catalana antes de la filoxera», *Ayer*, núm. 107, p. 155-182.

- GIRALT RAVENTÓS, Emili (1965). «El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo*, núm. 7, p. 278-295.
- GUTIÉRREZ POCH, Miquel (1990). «Diferenciación pagesa i proletarització: el contracte de “rabassa morta” a l’Anoia en el darrer terç del segle XVIII», *Miscel·lània Aqualatensia*, núm. 6, p. 95-132.
- MORENO CLAVERÍAS, Belén (1995). *La contractació agrària a l’Alt Penedès durant el segle XVIII: el contracte de rabassa morta i l’expansió de la vinya*. Barcelona: Fundació Noguera.
- MORENO CLAVERÍAS, Belén (2019). «La rabassa morta, sus actores y la defensa del carácter enfiteútic, 1740-1850», *Estudis d’Història Agrària*, núm. 78, p. 7-36.
- RICHOU LLIMONA, Montserrat (2012). *La terra, la família i la mort al baix Maresme (1348-1486)*. Lleida: Pagès.
- RIBA, Jaume de; TALavera, Albert; PARELLADA, Joan; BALLESTER, Feliu (1933). “Informe a la Junta de Reforma Agrària”, *Aires de la Conca*, núm. 191, 14 de gener de 1933, Montblanc, p. 3-4.
- SERRA PUIG, Eva (1988). *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII: Baronia de Sentmenat 1590-1729*. Barcelona: Crítica, p. 351-357.
- SUBIÑÀ COLL, Enric (2015). *El Maresme medieval. Exemples concrets de comunitats pageses*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- TOS URGELLÉS, Jaume (1784). *Tratado de la cabrevacion según el derecho y estilo del principado de Cataluña*. Barcelona: Raimundo Martí.
- TORRAS RIBÉ, Josep M. (1976). «Evolución de las cláusulas de los contratos de “rabassa morta” en una propiedad de la comarca de Anoia», *Hispania* [Madrid], núm. 134, p. 663-692.
- VALLS JUNYENT, Francesc (1997). «La rabassa morta a la comarca d’Igualada en la transició de les velles a les noves formes de propietat. 1750-1850», *Estudis d’Història Agrària*, núm. 11, p. 89-107.